

Szobák, tárgyak, bútorok – Metaforikusság Petelei István elbeszéléseiben

Key symbols and metaphors of István Petelei's sixth book

Bárdos Dóra

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola

Összefoglalás: Petelei István az előző századforduló magyar irodalmának méltatlanul elfelejtett novellistája. Készülő doktori dolgozatomban az ő könyvformában megjelent elbeszéléseivel foglalkozom, többek közt azt kutatva, milyen retorikai, poétikai, szemantikai eszközökkel és narrációs megoldásokkal éri el, hogy elbeszéléseinek világa egyéni hangvételű legyen. Tanulmányomban ezúttal Petelei hatodik megjelent novelláskötetének elbeszéléseit vizsgálom meg, azok szimbólumaival és metaforikusságával foglalkozom.

Abstract: Petelei István was an original actor of the Hungarian literature at the 19th century. He is almost forgotten though worthy of notice. In my PhD dissertation I currently work on I examine his short stories released in book form. I focus the way he used rhetoric, semantic, poetic and narrative methods to get original mood in his stories. My essay is about key symbols and metaphors of Petelei's sixth book.

Kulcsszavak: Petelei István, novella, metafora

Keywords: Petelei István, short story, metaphor

Petelei István¹ az előző századforduló egyik legegényibb hangú, legkülönlegesebb novellistája volt. Kortársaival, Tömörkény Istvánnal, Lovik Károlyval, Gozdsdu Elekkel, Cholnoky Viktorral, Cholnoky Lászlóval együtt hagyományokat megőrizve és megteremtve, kísérletezve és újítva adtak új dimenziókat a magyar prózaírásnak, s nyitottak új utakat a hazai novellisztika előtt. Petelei az egyik legtitokzatosabb életmű létrehozója közülük. Életében csak hét kötete jelent meg, mégis lenyűgöző írói termékenysége, amellyel vezércikkek, karcolatok, tárcák, kritikák, útirajzok, szociográfiai feljegyzések sokaságát alkotta meg szépírói tevékenysége mellett.² Műveit aprólékos gondossággal dolgozta ki, s igen kritikusan válogatta kötetbe: kiadatlan novelláiból kétkötetes posztumusz válogatás jelenhetett meg, s életében minden munkáinak csak mintegy a felét adta ki a kezéből.³ Témában és formában egyaránt rendkívül modern írónak bizonyult. A kortárs kritika ujjongással fogadta⁴, ám eközben mégis kissé értetlenül szemlélte írói munkásságát⁵, a közönség szerette, mégis már röviddel halála után elfelejtette.

¹ Petelei István (1852, Marosvásárhely – 1910, Kolozsvár), novellista, hírlapíró, lapszerkesztő, a *Kelet*, a *Kolozsvári Közlöny*, majd az általa alapított *Kolozsvár* folyóirat munkatársa, irodalomszervező, a Kemény Zsigmond Társaság tagja, az Erdélyi Irodalmi Társaság megalakulásának kezdeményezője. Életében 6 novelláskötete és egy kisregénye jelent meg. Életrajzi jegyzet POZSVAI Györgyi, *Jegyzetek = PETELEI István, Őszi éjszaka*, vál. P. Gy., Bp., Anonymus, 2002, 216. alapján.

² POZSVAI Györgyi, *Jegyzetek = PETELEI István Válogatott művei: Őszi éjszaka*, vál. P. Gy., Bp., Anonymus, 2002, 261-263.

³ BISZTRAY Gyula, *Petelei István = Lobbanás az alkonyatban*, szerk. B. Gy., Bp., Szépirodalmi, 1955, 8.

⁴ POZSVAI Györgyi, *Az érzelmes-borongó alaphang: Petelei István életművének hagyománytörténete = Iskolakultúra 2001/10*, 43.

⁵ POZSVAI Györgyi, *Az újra meg újra felfedezett Petelei = Tiszatáj*, 2002/8, 118.

Napjainkban ismét népszerű a korszak irodalma⁶, Petelei novelláiból több válogatáskötet is megjelent.⁷ Így a nehezen értett, újra meg újra elfelejtett író talán visszanyerheti megbecsült helyét a kánonban is. Megfontolandó azonban Török Zsuzsa észrevétele, aki szerint a Peteleiről az eddigi recepcióban alkotott kép („műve az »irodalomtörténet tetszhalottja«, »periodikusan felbukkanó irodalomtörténeti kuriózum«, melyet az irodalomtörténet-írás újra és újra meg újra felfedez”⁸) erősen befolyásolja az iránta való kritikai-elemzői érdeklődést, s (talán elhamarkodottan) jelöli ki helyét a kánonban. E gondolatmentet folytatva talán megkockáztatható a kijelentés, hogy a kétezres évek Petelei recepciójának talán túl is kell már lépnie az újrafelfedezés és a megismertetés kényszerén: Petelei ugyanis közben az olvasás és az említés szintjén elfoglalta az őt megillető, új helyet a 21. század elejének irodalmában. Ami természetesen csak egy alig ismert, ám jól olvasható kismester pozícióját jelenti, ám fentebb felsorolt kortársaihoz mérve (talán az egy Lovik Károlyt kivéve, akinek humoros regényei szintén szerény reneszánszukat érik) óriási teljesítmény.⁹

Hogy mi lehet a Petelei-novellák titka? Mitől maradtak olvashatók szerzőjük halála után 104 évvel is, hogyan képesek időtlen történetekként viselkedni, „túlélni” erdélyi nyelvezetük sajátos ízessége, s az irodalmi divatok megváltozása, az olvasási tempó felgyorsulása, az olvasási szokások átalakulása ellenére?

Készülő doktori dolgozatomban éppen arra a kérdésre keresem a választ, milyen retorikai, poétikai, szemantikai eszközökkel és narrációs megoldásokkal éri el Petelei, hogy elbeszéléseinek világa egyéni hangvételű és ma is szerethető legyen. Novellái legfontosabb hatóerejének a következőket tartom: a, a narráció váratlan változatosságát b, az epikai és drámai elemek együttes használatát a novellák szerkesztésekor c, a rendkívüli lélektani hitelességet a jellemzés és a történetvezetés során d, végül a metaforikusságot és a szinte impresszionista ábrázolásmódot.

Vitathatatlan, hogy Petelei egész életművében kísérletezett azzal, hogy a műnemek határsértésével élve a műfajok, hangnem és beszédmód keverésével új novellatípusokat hozzon létre.¹⁰ Rendkívül hitelesen vázolt fel eltérő emberi viselkedésmintákat és pszichológiai arcképeket, különös tekintettel novellái nőábrázolására.¹¹ Legtöbb írása a balladás, sűrített narráció és a dramaturgiaiailag tökéletes drámai dialógusok és monológok

⁶ RÓZSAFALVI Zsuzsanna, *Az újraolvasott Petelei: Petelei István: Őszi éjszaka* = Tiszatáj, 2003. november, 99.

⁷ Főképpen Pozsvai Györgyi monografikus igénnyel megírt tanulmányainak és az általa szerkesztett válogatáskötet, az *Őszi éjszaka* 2002-es megjelenésének (Bp., Anonymus) köszönhető, hogy az új évezredben nemcsak a szakma, hanem a nagyközönség is felfedezhette magának Petelei Istvánt. Azóta jelentetett meg tőle válogatást a Lazi Kiadó (*Búcsújárás*, vál. HUNYADI Csaba Zsolt, Szeged, Lazi, 2009) és a Fapadoskönyv Kiadó (*A fülemüle*, Bp., Fapadoskönyv, 2009), tavaly pedig e-könyv formában is megvásárolhatóvá vált *A fülemüle* és az író legutolsó, nagy novellagyűjteménye, *Az élet* a Quattrocento Kiadónál. *A könyörülő asszony* című Petelei-novella elemzése a 2008-as középszintű érettségi írásbeli választható feladatai közé is bekerült. A szakma és az érdeklődő nagyközönség számára pedig elérhető a teljes életmű modern kritikai kiadása is: PETELEI István *Összes novellái* I-II., s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007

⁸ TÖRÖK Zsuzsa: *Petelei István és az irodalom sajtóközege*, Bp., Ráció, 2011, 10-11, az idézetben szereplő idézetek POZSVAI Györgyi, DÁVID Gyula és MAROSI Péter minősítései.

⁹ Gozdsu Eleknek például (a régi diákkönyvtári, *Nemes rozsdá* című, egyetlen írását tartalmazó antológia számolatlan újrakiadásán kívül) egyetlen kötete jelent meg 2001-2014 között, *Az étlen farkas* a Fapadoskönyvnél, s a rendszerváltás óta is összesen csak kettő.

¹⁰ BODNÁR György, *A „mese” lélekvándorlása: A modern magyar elbeszélés születése*, Bp., Szépirodalmi, 1988, 31-32, POZSVAI Györgyi, *Az újra meg újra felfedezett Petelei* = Tiszatáj, 2002/8, 118.

¹¹ BISZTRAY Gyula, *Petelei István = Lobbanás az alkonyatban*, szerk. B. Gy., Bp., Szépirodalmi, 1955, 19-21, KOZMA Dezső, *Egy erdélyi novellista – Petelei István*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1969, 10, 14, 35, NÉMETH G. Béla, *A válságba jutott kismember írója: Petelei István* = N. G. B., *Századutóról – századelőről*, Bp., Magvető, 1985, 132-133, KICZENKO Judit, *Peteleit lapozgatva = Tanulmányok a XIX. század második feléről*, szerk. MEZEI József, Bp., ELTE, 1983, 115.

váltakozására épül, s az epika és dráma műnem határainak elmosásából eredő feszültség, a drámai elemeknek a szövegszervezésben betöltött elsődleges szerepe újszerű élményt nyújt a befogadónak, egyúttal megoldja a mikszáthi novellahagyomány narrációs problémáit.¹² Olvasás közben a befogadó identifikációs stratégiái meglepő módon felszámolódnak, a századvég novellisztikájának Petelei által is „használt” típuszereplői pedig olyan bonyolult, nem hagyományosan ábrázolt, inkább sokértelműen sejtetett pszichológiai háttérrel kapnak, olyan viselkedésmintákat mutatnak fel, amelyek kortól és társadalmi mintáktól függetlenül érvényesek, vagyis korunkhoz szóló, újraolvasandó, befogadói interakcióra váró szövegekké teszik a Petelei-novellákat. Ám az író más módon is átlépi a hagyományos elbeszélésmód epikus kereteit: tájábrázolásának metaforikussága és az impresszionista képteknika időnként a lírához közelíti műveit.¹³ Bennük a hagyományos metonimikus (kronológikus, ok-okozati stb.) elbeszélésmód helyét a metaforikusság veszi át: a szöveget az asszociációk, látomások, emlékfelidézések, nosztalgiaiák és hangulatok szervezik.¹⁴

Jelen tanulmányomban ezt az állandó és sokféle metaforikusságot, a metaforák változatait szeretném feltérképezni a Petelei-elbeszélésekben. Mivel a leggyakrabban az utolsó, még a szerző életében megjelent (két) kötet, *Az élet I-II.*, illetve a posztumusz kiadott *Elbeszélések* darabjait szokás elemezni, ezúttal a hatodik kötet, az 1898-as *Vidéki emberek* című gyűjtemény tizenkét novelláját vizsgáltam. Előfeltevésem az volt, hogy a Petelei műveiben sokat dicsért hihetetlenül erős, részletes leírásokkal, szuggesztív képekkel történő atmoszférateremtés és a körmönfont köznyelvi szimbolikusság¹⁵ mellett a metafora bonyolultabb változatai is megtalálhatók az elbeszélés-szövegekben. Azzal már korábban részletesen foglalkoztam, hogyan válik a (tér- és) tájábrázolás az elbeszélések bevezetésében és befejezésében háromeleművé: hangulatteremtő külső tájjá, a befogadói azonosulást elősegítő, lélektükröző belső tájjá, továbbá gondolatritmussal és szándékolt költőiséggel telt, lírai átvezetéssé.¹⁶ Ezúttal azonban a címben is jelzett szobák, tájak, bútorok, vagyis enteriőr-részletek és egyes használati tárgyak többszólamú metaforikusságára kerestem példákat.

A *Vidéki emberek* történeteit sem a korabeli kritika, sem a későbbi recepció nem tartotta igazán kiemelkedő kötetnek. Felrötták a szerzőnek sajátos nyelvét, alakjai elnagyolt ábrázolását, elbeszélései egységesen melankolikus hangulatát, cselekménytelenségét, s azt, hogy a címben szereplő vidékieket egészen más embertípusnak ábrázolja, mint a városban élőket. Ha elhangzott is dicséret, leginkább ugyanezen vonásokért.¹⁷ Pedig a gyűjteményben olyan novellák szerepelnek, melyek a későbbi, harmincas, ötvenes, nyolcvanas vagy kétezres években készült válogatáskötetek kedvelt darabjai lettek. Ráadásul kiválóan alkalmasak előfeltevésem bizonyítására: magam is megdöbbentem, milyen sok példát sikerült bennük találni arra, hogy egy-egy látszólag jelképes értelmet nem is hordozó használati tárgy leírása önmagán túlmutató, metaforikus és allegorikus aspektussal is rendelkezik, s így végeredményben alapvetően járul hozzá az elbeszélés feltárásához, értelmezéséhez.

Ott van elsőként mindjárt *A Nagy Lidi ura*, amely egy bizonyos szemszögből a kötet kulcsnovellája. Története az emberi érzelmek statikusságát állítja szembe a modern, technicizálódó világ előrehaladásával, s felfogható a kötet egyfajta bevezetőjének is. A *Vidéki*

¹² POZSVAI Györgyi, *i. m.* 111-118

¹³ POZSVAI Györgyi, *i. m.* 107.

¹⁴ POZSVAI Györgyi *i. m.* 106-107, 115-117.

¹⁵ KOZMA Dezső, *Egy erdélyi novellista – Petelei István*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1969, 15. POZSVAI Györgyi, *A rivalizáló rucák: Petelei István A játék című ironikus novellájáról*, A Tiszatáj Diák melléklete, 2003. november, 4.

¹⁶ BÁRDOS Dóra, *Tér és táj Petelei István novellisztikájában = AGTEDU 2009 – Bács-Kiskun Megyei Tudományos Fórum*, Kecskemét, Kecskeméti Főiskola, 2010, 175-181.

¹⁷ TÖRÖK Zsuzsa, *Jegyzetek = PETELEI István Összes novellái I-II.*, s. a. r. T. Zs., Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 624-625.

emberek nem novellacím, pusztán kötet cím, vagyis mindazt szimbolizálja, amiről a tizenkét történet szól: vagyis vidék és város ellentétét, a vidéki élet másságát, értékességét, értékvesztettségét. A főszereplő, Nagy Lidi ura (Novák, bár az elbeszélés előbb határozza meg őt „függeléként”, „*a Nagy Lidi uraként*”, mint önmagaként) elköveti azt a hibát, hogy beleszeret a feleségébe, aki azonban elhagyja őt. A kényes vargalány, aki felemelkedni vágyott a hivatalnok Novákkal kötött frigy segítségével, még írni sem tud (ahogy az a novellából kiderül), mégis nagyobbra néz. Így azután megszökik Winkler úrfival, mert ő kancellista. Az elbeszélés folyamán titokban marad, vajon élettársa lesz-e, vagy csak eldobott, egytéli szeretője: amikor ugyanis az úrfi tavasszal ismét visszatér a faluba, Lidi nincs vele. Nováknak is csak annyit mond róla, „*Nem tudom merre ment el.*”, de hogy ez mentegetőzés, vagy a valós helyzet, nem derül ki. Sokkal lényegesebb azonban, hogy ezután Novák hatalmas tervbe kezd: a novella kétharmadában egy csodálatos találmányon, a vasszekéren dolgozik, mellyel – bíz benne – akkora sikert ér majd el, amellyel egycsapásra visszahódítja a feleségét. A végeredmény kitalálható: a végképp elszegényedett megszállott még csak a közepén jár a munkájában, amikor megépül a vasút közel a városához. Ő pedig, látva a szekeret, „*nem taszítva senki által és nem vonva mi által se*”, holtan hullik a hóba.

Az elbeszélés kulcsmetaforájának a megépíthetetlen vasszekeret szokás tartani, melynek különböző mechanizmusait és alkatrészeit folyamatosan tervezi, képzelgi, építi Novák a novella öt oldalából hármon keresztül. Akár a Petelei-novellák világát hasonlítjuk össze azzal a közeggel, melyben írásai megjelentek¹⁸, akár maradás és haladás Kölcsey és Arany János óta kísértő kérdéseire keressük a választ az elbeszélésben, akár az elérhetetlen szerelmet jelképező összeszerelhetetlen ördögsekér allegorikus megfeleltetéseit keressük, ez tánik alapvetőnek.

Am az egyszerre anekdotikus és tragikus történetnek már a harmadik bekezdése is tartalmaz egy furcsa módon teljességgel kifejtett metaforát, ezzel mutatja be Lidit, ráadásul az itt még az olvasóhoz kiszóló, később azonban már szinte a semmibe tűnő narrátor, a városban ismerős ember, a közösség egy névtelen tagja szemszögéből. „*Erre a Lidire már alig emlékezem, de a nyáron egy halvány virágu mályvát láttam, a hajnali szélben s láttára a Lidi formája tért vissza az emlékezetembe. A képe el volt bujva az agyamba s az megelevenedett a virág láttára. Olyan nyulánk, üde, pompás lehetett, mint ez a szép virág.*” Ez a metaforahasználat látszólag olyan egyszerű és köznapi, mint a népdalok virágszimbolikája, mivel azonban a virág – fiatal lány azonosítás egy beavatkozó külső elbeszélő emlékezése, térbeli távlatot a történetnek, s egyúttal a hitelessége is megkérdőjelezhetővé válik.

Jóval izgalmasabb azonban, milyen jelentőségre tesznek szert az elbeszélésben az egyes ruhadarabok. A novella kilencedik szava, az első, Novákra vonatkozó jelzője, hogy a Nagy Lidi ura „*viseltes*” volt. Ez a későbbiekben fokozódik: felesége elmenetele után „*Magát igen elhanyagolta Novák. Ugy megnyult rajta minden, még az ábrázata is, s kabátjai is lógtak rajta.*”, mániákus vasszekér-építése idejére pedig Novákot már alig ismerni meg, hisz „*megöszült egészen. A hátán egy viseltes Bánk-bán (ódivatú posztózeke) lógott, amely csizmaszárát verdeste.*” Ugyanakkor Lidi, miután házasságot kötött vele, „*kalapot vehetett keszkenyő helyett s slájert kötött rá, ami akkor az uraságnak egyik jele volt*”, jegyzi meg magyarul a szöveg. S ha ez még nem lenne elég, Lidi felemelkedése azon mérhető le, „*Akkoriban a táblabírák nem afféle kalucsnis paroplis beamterek voltak, hanem igazi, batárban járó urak. E kis hölgy úgy járt az ura mellett, hogy a bíró urak megsüvegezték, sőt maga a prézes is.*” Az idézett részletek természetesen elénk állítják színes, hiteles formában a kisváros különböző társadalmi rétegeke tartozó szereplőit is, tehát alapvetően nem metaforikus érte-

¹⁸ Ahogyan azt TÖRÖK Zsuzsa tette *Közlekedés-iparosítás és irodalom (Petelei István: A Nagy Lidi ura)* című előadásában (Az elbeszélés a 19–20. század fordulóján (2.) Novellaelemző konferencia), Illyés Gyula Archívum, 2009. október 16.).

lebenben olvasandók. Áruklodó azonban, hogy Lidi távozásával (a visszatérő kabátos részleteket leszámítva, amely keretnek fogható fel) mindenféle öltözetleírás eltűnik a szövegből. Kivéve azt a pillanatot, amikor Novák visszagondol a feleségére, így: „*Mi egyébre se gondolt: »E czipellőbe járt: ez a kendő fedte arany haját: hajlós derekát e galand szoritotta.« S dajkálta a ringyrongy holmikat, tapogatta, simogatta.*”

A másik jellemző tárgy a történet első részében a gyertya. Lidi szökése előtt ez a beszélgetés játszódik le közte és az ura között:

„– *Winklernek (a kancellista) Abafáján pompás nagy háza van. A kertje a herbusi víz-eresztőig ér ki, ahol már a havas kezdődik. O kocsikat tart s őszön nála laknak az uri vadászok, sőt a prézes maga is. Onnan mennek a medvére. Az egyik teremben csupa velencei tükrök vannak s még a falon is szőnyeg. Tudod! a falon is gyertyatartók és tele viaszgyertyával persze.*

Aztán váratlanul tette hozzá:

– *Koppantsd meg azt a faggyugyertyát az asztalon, Novák. Pih! be bűdös.*”

A párbeszédben (bár tulajdonképpen inkább monológ, ami kiválóan jellemzi az önző Lidit) ismét ugyanazt az írói játékot figyelhetjük meg. A gyertyák először az úri ház velejárói, érdekes, gazdagságot tükröző kellékei, éppen ugyanannyira, mint a szintén megemlített velencei tükrök, ám a jelen valóságos, bűdös faggyúgyertyájával szembeállítva azonnal mindkét gyertyafajta metaforikus értelmet nyer. Petelei még később is rájátszik erre. Novák ugyanis az egész szökésből annyit ért meg, „*hogy a faggyugyertyát kisebbre értékelte Lidi a viaszgyertyánál. És mert ez egészen érthető volt, nem haragudott Lidire, de mélyen elkeseredett, hogy ő nem égethetett effélét.*” A főszereplő tehát a metaforikus jelentést ismét valóságosra, praktikusra cseréli, így próbálja meg elfogadni felesége döntését – s így mutatkozik szánalmasan együgyűnek az olvasó előtt. Ahogy később is: „– *Csak az a faggyugyertya ne lett volna! rebegett és sirt.*”¹⁹

A kötet második elbeszélése, az *Ö.T.O.*, ismét bír egy kulcstárggyal, mégpedig a főszereplő Pánczélnek, az önkéntes tűzoltónak adott, rövidítéses táblácskával. Erre utal a cím is. A tárgyak pedig valósággal elborítják benne az olvasót: valamennyi a valóságot festi, mégis alapvetően arra szolgál, hogy értelmezze a történetet. Pánczél a novella kezdetén mély hitű, minden garast az élére rakó, takarékos és szépen gyarapodó (Petelei szavával *lépesedő*) helyi notabilitás, foglalkozására nézve szűcs. Egy nagyobb tüzeset után azonban megalakul a városban a tűzoltóság, melynek ő is önkéntese lesz. A méltósággal pedig nagyralátás és ész nélküli költekezés ideje köszönt rá, míg végül odajut, hogy haldokló kisfiának sem tud már orvosságot venni: sőt, buzgóságában, hogy méltóképpen jelenjen meg önkéntes tűzoltóként, annyit járja a várost, s annyit utazik, hogy szinte észre sem veszi háztartása vesztét és fia betegségét.

Az egyszerre valóságos és metaforikus tárgyak sora különös módon ismét egy narrátori emlékezéssel kezdődik, amely Pánczél tűzoltóvá válása előtti, példamutató jellemét tükrözi. Pánczél sekrestyés apjától „*néhány könyvet is örökölt, s azokat a kasztenen tartotta, a virágos csészék között. Emlékezem a csiki imádságoskönyvére, melyben sok veresbetű volt keverve a feketék közé s oly szörnyű képek, hogy az ember magába kellett, hogy szálljon, ha látta. Ilyen volt többek között egy beteg ember ágya, melynek felette egy kiterjesztett szárnyu angyal nyujtogatta a kezeit a haldoklónak, míg a pádimentumon az ágydeszka alatt görnyedezett egy sovány szarvas-ördög, kilógó hosszú nyelvvel. E könyvből a nyitott ablak mellett szokott hangosan imádkozni Pánczél Jóska, ami bizonyos tekintélyt adott neki.*” A kis történet vörös és fekete színeivel, a jó és rossz küzdelmével, a kísértésre és a halálra való

¹⁹ Idézetek itt és az előző nyolc bekezdésben: PETELEI István, *A Nagy Lidi ura = P. I. Összes novellái I-II.*, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 385-389.

utalásával előkészítője is lehetne a novella tragikus történéseinek: elmondható azonban, hogy ahhoz nem elég hangsúlyos. Így inkább csak színesítő jellemzés. Annál fontosabb azonban a szorgos férfimunka és asszonyi foglalatosság jelképe, de egyúttal a szücséknél szokásos családi munkamegosztás hű tükre is, a következő néhány sor: *„Jól emlékezem a hamvas gödörre az udvaron, amelyekbe a bőröket mártogatták és arra a rézsutosan álló kétlábu vastag gerendára, amelyiken husolták a bőrt. Az asszony öltögette hallgatagon a rózskákat, a tulipánokat a kozsókokra”*.

Miután a nagy tűzben leég a piac-sor (épp kürtöskalács-sütés miatt), s Pánczél Ö.T.O. lesz, a szöveget elborítja a tűzoltói lét kellékeinek felsorolása. Már a tűzoltóság tervezésekor sokkal fontosabb a tűz elleni védekezésnél a leendő önkéntesek egyenruhája: *„Nagy lelkesülés támadt s a parancsnok mindjárt megrendelt magának egy istentelen lófarkas sisakot s egy ezüsts bárdot. Hosszu tárgyalásokat tartottak s az eszmésebb emberek törték a fejüket, hogy miképpen lehetne leghatékonyabban kiöltöztetni a nagy számban jelentkező önkénteseket. Gomb és sujtásmustrák jártak kézről-kézre. Senki se beszélt egyébről, mint a kötelekről, létrákról, vitézkötésekről, tömlőkről.”* Hogy mindez nem anekdotikus részlet, jól mutatja, hogy Pánczél személyiségnek átalakulását innentől csakis a fenti fogalmak ismétlődéséből lehet kibontani, melyek mintegy balladai homállyal borítják a lelkében valóban végbe menő változást. Először birtokba veszi saját holmijait: *„A gallérjára két sor sujtást varrtak fel, s egy oly kis csinos bőrtokos baltát kapott az oldalára, hogy azzal (bárha mit se lehetett vele kezdeni) büszkélkedhetett.”* Később emiatt egész napirendje átalakul: elszakad szomszédaitól, nem találja elég méltónak magához és új tisztségéhez a munkáját. *„Naponkint legalább egyszer felvette a kék, gombos, dupla zsinóros zubbonyt és felkötötte a bőrtokos baltát.”* *„A hetivásárookra is zubbonyba ment ki természetesen, a minek világos következtései elől senki se zárkozhatik el. Képzeltető-e, hogy ilyen öltözetben valaki a ponyvás sátorba álljon, és vesződjék a paraszttal? Vagy képzeltető-e, hogy a piac közepére ledobott nyers állatbőröket fogdossa, válogassa, netán önmaga hurcolja végig a flaszteren”*. *„Sőt mindenki elgondolhatja, hogy egy tűzoltó szakaszvezető, aki a szakasz élén megy két zsinórral a zubbonya gallérján, miképpen foghat meg egy piszkos rúdat, hogy azzal a szőrös borjubőrt a hamvasba forgassa? Jöjjön be ilyenkor egy közember; vagy jöjjön be egy segédtsz; avagy tán a főparancsnok maga a lófarkas sisakkal az udvarra. Az Isten őrizzen.”* Pánczélnek fel sem tűnik, hogy dologtalan, szegény, nevetséges különccé válik, hisz ő egészen másnak látja saját magát: *„Az asztalnál pedig első szék jut egy kétsujtásos polgárnak; büszkeség.”*

Amikor a fiát látogató orvos végre rádöbben a Pánczélra, mit is tett, ismét előkerülnek a már ismerős tárgyak: az apai örökség és a kasztenek az egyik, a sisak és a bárd a másik életutat jelentve, jelképezve.

„– Hát a butorok? a kasztenek? az asztal? a bőrösszékek hol vannak? A képek a falról? Hát a vaskereszt a falról, te tekergő? Hol a te hires kereszted? A vaskereszt a falról? Te farizeus. A z apád keresztje. Honnan hozta volt az apád? Ugy tetszik, beszélted nekem, valami szentéletű remete adta neki.

Aztán lassan rátette a kezét a Pánczél vállára s kedélyesen mondta:

– Hanem a sisakod megvan, a zsinoros bluzod, a baltád a falon. No, hiszen akkor semmi baj sincs a világon. Mi közöm is veled, te ur!”

A mű vége nyitott. Pánczél magához tér, bűnbánóan fordul a feleségéhez, s hajlandó megváltozni: megválna a nevezetes kellékeitől. Eladja a sisakot és a bárdot, hogy citromos vizet vegyen a fiának. A történetet reménykedő szavai zárják arról, tán csak nem történik szerencsétlenség. A választ azonban az olvasóra bízza Petelei.²⁰

²⁰ Idézetek itt és az előző nyolc bekezdésben: PETELEI István, *Ö.T.O. = P. I. Összes novellái I-II.*, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 390-393.

Ahogy az *Esős alkony* című történetben is talányos marad a befejezés. Ennek a novellának is van narrátora, ám szinte bizonyosan nem azonos az eddigi két vidéki történetével. Fiatalkorára emlékszik vissza, s egy (ezúttal nem mályvához hasonlított, hanem) violaszépségű lányra, első szerelmére. Klárira, akivel azután kissé idősebben találkozott újra, amikor az már egy gazdatiszt boldogtalan felesége volt. A találkozás egy esős alkonyon elválással végződött, bár meglett volna a lehetősége annak, hogy a már kék reverendába öltözött elbeszélőnk kövesse a nyári lakba szerelmét. A házasságtörés helyett azonban az önmegtartóztatást választotta, s ahogy a novella utolsó sorából végül kiderül, a plébánosi hivatást.

Ennek a történetnek érdekes módon nincsenek olyan metaforikus részletei, mint az eddigieknek és későbbi követzőknek. A bevezetője azonban egyfajta lebegést ad álom és ébrenlét, emlékezet és történetmondás, valóság és fantázia határán, melynek során metaforák, megszemélyesítések és metonímiák olvadnak össze az egyszerű, emlékező elbeszélés elemeivel, így: „*Oh szépséges nyári alkony te! Így kopogott akkor is az eső, mintha bekérezkedett volna egy bezárt ajtón. Egy szoba, vagy egy szív ajtaján. Bágyadt és álmos volt a levegő, mint most, olyan a színe, mint a vadgalamb pihéje. Csepre csepp halk zenét vert ki. A szegfű szirmai kéjelegve rádőltek a nedves levegőre, az illatukba úgy betakarózva, mint egy kacér leány a fátyolába. A kerti ház mögött vékonypéznű rezgő nyárok, e szaporabeszédiük, nyughatatlankodtak. És viola, viola nyilik itt tán valahol? Dehogy! Ama viola illata ez a régi, a régi. Egy gondolatnyi illat elrejtőzött az agyam valamelyik zugába akkor; s annyi idő múlva most felelevenedik, s libeg a deres fejem körül. Verebek csipogtak, (jól emlékszem, nem valami énekes madár, de verebek) pityegtek akkor a vadszőlők levelei között.*”²¹ Az atmoszférateremtő monológban az ajtó, az eső, a nyár, a viola mind egyszerre működik konkrét, hangulatfestő elemként és sokértelmű metaforaként. A szegfű szerelem- és szexualitás-jelképként, a vadszőlő azonban a valóságos környezet egy részleteként jelenik meg: egymástól mindössze négy sornyi távolságra.

Az *Eliz nevenapja* című elbeszéléssel egy korábbi írásomban már részletesen foglalkoztam²², így itt csak röviden írnék róla. Főszereplője, Eliz, a német származású kis nevelőnő virágot venni indul névnapja reggelén. Az utcán megszedül, s elesne, ha nem sietne segítségére a daliás tiszt, Szabó. A férfi gavallérosan hazatámogatja Elizt, miközben több ember jár az utcán. A pletyka nő és dagad, Irma, a ház asszonya kacérkodással és szemérmertlenséggel vádolja a hazatérő Elizt, s elparancsolja a háztól. A lánynak nincs hová mennie, ezért, hogy ártatlanságát bizonyítsa, felkeresi Szabót a kaszárnnyában, s nyilvánosan, hazahívja magával, hogy a férfi igazolja őt Irma asszony előtt. Ezzel a tetteivel azonban maga szolgál bizonyítékkal a közvéleménynek, hogy a becsstelenségéről szóló szóbeszéd igaz, így nincs számára remény többet. Eliz kétségbeesetten megindul, egyenesen a Maros felé.

A történetben visszatérő szövegszervező elem a virágszimbolika („*A kertész háza előtt, ahol virágot akart venni a reggel, nyitott léces kapu mellett krizantémumok virítanak a halódó kertben. Egy szálat letépett a neve napjára*” – indul öngyilkossága felé a halál virágával Eliz az utolsó bekezdésekben), s Eliz nevelőnő-sorsát, családjából való kitalizottságát is metaforikus értelmű tárgyak felvonultatásával érzékelteti Petelei. „*Eliz fölemelkedett. Mindenkinek van otthona. Mind mentek az ebédlőbe künn, csörgetve a tányérokat az asztalterítéshez... gyermekek zajonganak körülötte. És ott, messze, ahol ő nőtt fel, ott most ér haza az apja az irodából. Az anyja öleléssel, csókkal várja a kis vadszőlős verandán. A kis Gretchen most jön az iskolából, a zseniliával kivarrott táskájával. A kis sottis*

²¹ Idézet: PETELEI István, *Esős alkony* = P. I. *Összes novellái* I-II., s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 394.

²² BÁRDOS Dóra, *Nők kettős tükörben: Petelei István nőalakjai* = AGTEDU 2008 – Bács-Kiskun Megyei Tudományos Fórum, Kecskemét, Kecskeméti Főiskola, 2008, II. kötet, 75-80.

ruhácska van rajta, amit Eliz varrt még odahaza. O így szól: »Elizabetnek ki ad ma virágot a nevenapjára? én neki küldöm a szent képemet, a mit a nővér adott.« A lóvonatról a kis Hans szökik le s rohan be, akár a fürgeteg. A gyárból vassalakat hoz, mely lilába játszó veres... és bizony Eliznek hozza a nevenapjára.» A zseníliával varrt táska, a sottisruha, a virág, a szentkép, a lóvonat, a vassalak egy eltűnt és visszahozhatatlan gyerekkor nosztalgikus, újra elérhetetlen emlékei, de a vassalak vagy a szentkép Eliz közeledő halálára is utaló, árulkodó szimbólumként is értelmezhető.²³

Míg Az *Eliz nevenapja* egy tiszta és ártatlan női szereplőt vonultat fel, a kaland hősnője egyszerre romlott és tündérszerű. Anett, a cukrászmester felesége a cukrászdában kokettál régi, lánykori udvarlójával, az érte epekedő Dénes hadnaggyal. Amikor azonban a férfi éjjel valóban felkeresi a hálószobájában, elhárítja a közeledését, nem utolsósorban azért, mert felsíró gyermeke emlékezteti asszonyi kötelességeire. A novella azonban mégsem erkölcsös példázat, hisz mindkét vágyódó szereplőjét úgy ábrázolja, mint akik ártatlanul és miről sem tudva játszanak a tüzzel, igaz érzelmeik miatt. Így Anett felülemelkedése a vágyakozásán nem egy keményszívű vamp játéka, inkább a múlt lezárása.

A történetben a legfontosabb tárgy egy antik melltű és egy sapka. Az előbbi Dénes viszi ajándékba a cukrásznénak (tehát ő a kezdeményező a csábításban). Ebben az ajándékozásban kimondva is megjelenik a vidék és város szembeállítás, így:

„Szörnyűség, hogy a város mily rátartivá tesz egy hölgyet!

Odahaza falun egy szál virágot vitt Dénes a mezőről. Oroszlánszájat, amely így tátogat, hogy á-á ha az ember nyomogatja a nyakát. A kapu előtt a kis padra leültek Anettel (egy penzionált kapitány leányával), egy szót se szólva bár, maguk elé néztek, játszva az oroszlánszájjal, s igen boldogok, vidámak voltak.

A városon?

Az antik melltü, a cukrászasztal mellett állva Anett, (friss, kék virágos kartonba fehér csipkével a mellén) megnézve apróra az ékszer igy szólt:

– Csinos... Az efféle antik csecse-becséket pompásan gyártják most; kétségtelenül utáztat ez is. Onnan lehet megismerni, hogy a kontúrjei igen élesek. De csinos. Kedvenc színem a kék. Illik az arcomhoz.”

A bross a későbbiekben a férficsábítás eszközéből a női csábításává válik: *„A hölgy észrevevén ezt, ugy kaczerkodott, hogy kigombolta a ruhája gallérját s két felé kitüzte, ugy hogy fehér, rózsaszinnel belehelt gömbölyü nyaka kikukucsált a szövetből, mint a szegfü a tokjából s ravaszul igy szól: — Bárha nem látszik már a bross, (mert a nagy melegért kitüröm a galléromat) már nem tetszem?”* A motívumok, s velük az ellentétek ismétlődnek: a bross mellett szó esik igazgyöngyről, üvegharangokról, aranyos boltról, olümposzi nektárról, vagyis csupa édes, fényes, drága dologról, míg az oroszlánszáj vidéki képéhez a gégevirágé, a borostyánlugasé, az édes bogyóké társul. Amikor a jelenet végén Anett maga is úgy érzi, túl messzire ment, mintegy „begombolkozik” lelki és testi értelemben is: a *„nyakon összekapcsolta a gallérját s megtüzte ismét az ékszerrel”*.

A novella második, éjszaka játszódó részében a hadnagy sapkája a főszereplő. Mivel odakint zuhog az eső, Dénes már érkezésekor kissé nevetséges. Anett *„Hamar visszakarta az erejét, látva a gyámoltalan lucskos legényt. O a gyengébb. A sapkájáról csorgott a víz, s a bluza fekete volt, ugy megázott.”* *„Dénes bosszusan dobta le a sipkáját. Az enyelgő hang teljesen megzavarta.”* Ahogy azonban a két régi szerelmes közel kerül egymáshoz, a nő ismét elgyengül. Végül azonban többször egymás után visszautasítja a régi udvarlót. A novella zárása kifejezetten anekdotikus.

„Anett becsapta az ajtót utána és nagy zajjal bezárta.

²³ Idézet: PETELEI István, *Az Eliz nevenapja* = P. I. *Összes novellái I-II.*, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 404.

Azután a mint visszafordult, meglátta a vizes sipkát a padlón. Mosolygott, lassan megnézve fölvette s az erős rácsos ablak mögül így szólt ki a gangra:

– Ott van-e Dénes?

A sötétben valami rekedt szótagok morajtak.

– Itt a kalapja vitéz ur! Nem kell vesztegetni a drága sipkát, pazar vitéz ur! Aztán az eső is zuhog künn. Itt benn jó idő nagyon.

Aztán bezárta az ablakot.”

Különös módon ez az egyébként kiválóan előkészített, metaforikus lezárás (a jelenetváltás pontosan a novella közepén található, a sapka ott jelenik meg a második részben, mint a brass az elsőben) még annál is jobban felmenti Anettet, mint ahogy a „tárgyak nélküli történet” indokolná. Ha ugyanis csak a cselekmény vázát nézzük, Anett bátorítja az őt megkísértő Dénest, s csak az utolsó pillanatban dönt végül ellene. A sapka kidobásának pompás befejező jelenete azonban neki ajándékozza a történetben az erkölcsi győzelmet.²⁴

Míg az előző novella eszközei leginkább *A Nagy Lidi urában* használtakhoz hasonlíthatók, a következő, *A tarvásári búcsú* szerkesztésében inkább az Ö.T.O.-t idézi: ezekben ugyanis nem több különböző metaforikus tárgy(sorozat), hanem csak egyetlenegy az igazán jelentős. *A tarvásári búcsú* főhősnője, az egykor csodaszép Tar Katica, aki egész életében ideálként emlékszik vissza a lángoló szavú Ferenc páterre, a „*hatalmas, szép, fiatal férfiúra, a széles mellű, vállas, öblös, erős hangu emberre, aki úgy beszélt a forradalomkor a piacon a muzsikuskut erkélyén, hogy megrészegetett, aki hallotta.*” Az idősödő vénkisasszony immár „*magas, száraz, csontos hölgy*”, s már csak a halállal foglalkozik. Amikor azonban hírül veszi, hogy a tarvásári búcsún prédikálni fog Ferenc páter, felöltözik a ruhába, melyet régen menyasszonyi, ma azonban már halotti öltönyének szánt, s felkeresi a szónokot. A jelentéktelen, beképzelt, önelégült, kövér öregúr azonban, aki már nem is nagyon emlékszik egykori munkatársnőjére, segítőjére, és szerelmére, s kizárólag önnön nagyságával van elfoglalva, mindörökre kiábrándítja Tar Katicát: a kisasszony hazamegy, ledől az ágyára halotti-menyasszonyi köntösében és – meghal.

A történet szabályossága megköveteli, hogy lépten-nyomon a halotti inggel találkozzunk benne. Egy oldalon át csak a negyvennyolcas, bátor, szerelmes, vakmerő, fiatal Katicáról beszél a narrátor, hogy aztán így lépjen az olvasó elé az idős Tar Katica: „*A jövevényen óságos fehér selyemköntös lógott. Sovány derekától a földig apró fodrok libegtek. Vállán megsárgult máslik, neczolt keztyükbe takart kezében parazol, a melyiket legyezővé alakította. Ruhájának hajtásai sárgán szaladtak végig a szöveten, mintha csak az egész hölgy rég-rég óta egy fiókba bepakkolva állott volna. Némi feszességgel lépkedett; sovány nyakát emelve, kereken nézett szét a hegyekkel szegett völgyre. A Tar-kuriára vetette szemét... romlott falai, alázatosan, fedél nélkül néztek le a piacra, elvadult, összenőtt kertjével együtt. Katicza kissé lehunyta szemét s megbotorkázott.*” Öltözékében ott a története, s ott a történelem. A jelen fiataljai kinevetik, csak egy öreg mondja a különös jelenséget kifigurázóknak: „*– Csend - mormogott egy öreg ember – ez a katona-leány a forradalomból. Azt ne nézd, mi lett belőle, arra gondold, aki volt.*” Katica köntösét féltve és óva járja be a fiatalokból ismerős helyeket, megy a barát elé. A szövegből megismerjük egész életét, sorsát: ruhája tükrében. „*Mert ez a köntös ugyanaz a régi, fehér köntös, melyet egyszer halottas díszéül varrt valamikor... Szépen azt elzárta, őrizte, hogy egyszer majd eleihez méltó ékességben hagyja el benne ezt a siralomvölgyét... Mirtus koszorut tesznek majd homlokára, szüzeknek illően. De hát megváltoztak az idők... Ime mintha a sirok nyitak volna meg, és dali lelkes társa, a barát, feltámadt s az Ur igéit hirdeti ismét. Katicza felöltötte hát féltett fehér köntösét, hogy még*

²⁴ Idézetek itt és az előző tizenöt bekezdésben: PETELEI István, *Kaland* = P. I. *Összes novellái* I-II., s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 405-409.

egyszer szép legyen előtte mint valaha, mikor kézen fogva mentek a dicsőséges utra, katonát toborozni.”

Katica a páterrel való találkozás előtt még a lacikonyha szagától is óvja a ruháját, keserű csalódása után azonban – a fekete-fehér színszimbolikát végletesen kihasználva – egy székelő szénszállító szekeren kocsizik haza meghalni. Előtte azonban furcsamód még „beköti a fejét”: „mert a nézése olyan dült volt s mert az eső szakadt, a székelő kivette kék nagy, babos zsebbevalóját s ráterítette a vén leány öszülő fejére. Valami leli, mert reszket a szerencsétlen. Katicza nem is tudott róla.” A gondoskodásnak ez a mindennapi groteszk részlete egyúttal erősen szimbolikus is lehet, már csak azért is, mert a fehér és a kék Szűz Mária és az ártatlanság színe is. Így méltó zárás, mégis elképesztő módon abszurd epizód a novellát záró haláljelenet előtt.²⁵

A kötet következő elbeszélése már címében is metaforát hordoz. *A birtyóka* tájnyelvi szó, amilyeneket Petelei a legnagyobb nyugalommal használ szinte minden elbeszélésben, annak ellenére, hogy írásainak 75%-a először budapesti lapokban látott napvilágot.²⁶ Ám ezúttal meg is magyarázza a szó jelentését, mégpedig a – szimbólumokat, metaforákat, sőt, bármiféle költőiséget egyébként teljességgel nélkülöző, szinte naturalista és nagyon tragikus – elbeszélés végén: „*Birtyókának hívják nálunk azt a tökéletlen szilvát, amelyet valami nagy nyavalya bántott bingyó korában s megsárgulva, összetöpörödvé hull le... Olyan a formája, amilyen a szilva... van magva, formája, de kicsinek marad és kicsi, izetlen, rossz. Így hullott le Dulbuk Vilmos, mint a birtyóka.*” És bár a tájnyelviséget a *bingyó* szóval még sikerül tetéznie, e magyarázat nem hagy kétséget a novella értelmezése felől. Így lesz *A birtyóka* a könyv különlegessége, az a szövegben szereplő metaforákat nélkülöző elbeszélés, amely maga egyetlen nagy metafora.

Az *Elkésett* című elbeszélés érdekessége, hogy az eddig bemutatott novellákkal ellentétben viszonylag kis szerepe van bennük a tárgyknak, amelyek valóságdarabként és metaforikusan is szemlélhetők. A történet Mimi néniről és nála jóval idősebb férjéről, Gergely bácsiról szól: az örök elégedetlen feleségről és a férjről, aki azt akarta, hogy a felesége boldog legyen. Mimi néni félreérti a gáláns finánc, Beke udvariasságát, s féltékeny lesz annak jegyesére, barátnőjére, Csóknéra. Az irigykedés úgy kitölti napjait, hogy észre sem veszi férje betegségét, s csak a már halott férjira borulva mondja el legszebb szerelmi vallomását arról, hogy valójában igenis őt szereti – ám már elkésett. A történet két eleme tekinthető metaforikusnak, s mindkettő visszatérő. Az egyik a bonyhádi almásszürkék vontá kocsis, melyen Csókné fel-s alá kocsizik Mimi néniék ablaka előtt. A másik, jóval sokatmondóbb két gondolat Mimi néniről, az első, jelenbeli a novella elején, a második, Gergely bácsi régi emléke a novella végén: „*Egy bálban (mily bódító volt Mimi! nagy rózsával hullámos erős fekete hajában, mályvaszin selyem köntösbe beleszorítva pompás testét) ismerkedtek meg Bekével a finánczczal.*” „*Mint irigyelték tőle. Mily gyönyörű volt mályvaszinü köntösében, az anyja igaz gyöngyeivel kövér nyakán.*” E két gondolat tükörképe egymásnak, s nemcsak Mimi néni festi le középkorúan és fiatalon, de mindennél jobban mutatja Gergely bácsi örök szerelmét is iránta: hiszen a férj mindig ugyanolyan szépnek látja őt.²⁷

„*A szigetvári vértanúk*” című novella abba a csoportba tartozik, amelybe *A tarvásári búcsú*. Egyetlen központi, jelképes, metaforikus tárgya a festmény, amely „*A szigetvári vértanúk*” címet kapta. Kiállításakor átfogó képet kapunk a kisvárosi, magát műértőnek képzelő közönség műkedvelő (és egyúttal termény)tárlatáról, melyből kiragogy a mindenben

²⁵ Idézetek itt és az előző két bekezdésben: PETELEI István, *A tarvásári búcsú* = P. I. *Összes novellái* I-II., s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 410-414.

²⁶ TÖRÖK Zsuzsa: *Petelei István és az irodalom sajtóközege*, Bp., Ráció, 2011, 27.

²⁷ Idézetek: PETELEI István, *Elkésett* = P. I. *Összes novellái* I-II., s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 419-423.

a helyi notabilitások akarata és kedve szerint megfestett mázolvány. Az anekdotikus fokozás eszköze szinte kívánatosá teszi az olvasó szemében a történelmi képet: jobb, mint a megverselhető paradicsom, a rongyos filodendron vagy a cukorpikszises csendélet...

„A terménytárlat igen dús volt abban az esztendőben, kivált a kerti vetemények pompásan fejlődtek. A paradicsomról egyenesen verset lehetett volna írni; a káposzta pedig oly tömött, fehér és hatalmas volt, hogy az ember nyersen szeretett volna beleharapni. Retket, czéklát annyit küldtek a szászok, hogy garmadába kellett a földre helyezni. A körte, alma tányérokban mosolyogtak az asztalokon s a rózsaszinnel belehelt hamvas őszi barack versenyezett szép lánykák orcájával. Néhány kertész rózsafákat küldött, illatos, szépséges virágot, megtöltve a terem egyik szegeletét. A másik szegletbe a védőasszony emelvénye mellett annyi nagylevelű rongyos filodendromot állítottak, hogy pompás sátrat alkotott fölötte.

Ebben az esztendőben néhány festmény is emelte a tárlatot. Műkedvelő kisasszonyok küldtek csendélet-képeket, görögdinnyével, czukorpikszissel s efajta holmiból összeállítva.

A főhelyen egy történelmi kép lógott, mely a szigetvári vértanuk kirohanását ábrázolta. E kép helyi vonatkozásúnak volt mondható. A művész ugyanis ide való polgárok arcát festette a hősök testére. Jól meg lehetett ismerni a jól táplált mézáróst, a mint karddal a kezében rohant ki a vár kapuján. A két kapitány: a tüzoltóparancsnok és a „zöld kutya” iparkodtak a tar pogányra. A törökök sem voltak valami vedlett nép. Egy ádáz béget a végrehajtó ábrázolt, s a basa lófarkát a szabó czéhmester lobogtatta. A kapuból kiomló hősök mögött ide való egészséges szépségek jöttek átszellemült arcokkal.

A tárlat látogatói csak egy-egy oldalvást való tekintettel mentek el a kép mellett, jóakaró mosollyal. Tréfának megjárja.”²⁸

Spaller, a festő rövid életű népszerűsége tesz szert, amikor a helyi hozzánemértők feldicsérik a művét. Beszélgetésbe elegendik a polgármester lányával, s megbeszélik, hogy lefestheti a lányt, akibe titkon szerelmes. Másnap azonban a polgármester már csak átnéz rajta, a portréről pedig többé szó sem esik. A kisvárosi Julien Sorel még egy talpnyaló képpel sem tud győzedelmeskedni a sznob uraságok küsszerűsége felett...

Az édes anya a megkésett nagylelkűség története. Az anya, aki egyszerre két szent édesanya nevét viseli, mivel Anna-Máriának hívják, a bálványozásig szereti egyetlen életben maradt fiát. Pista azonban otthagya őt és az otthon biztonságát Pepiért, a kis színésznőért. Miután elviszi a tüdőbetegség, az anya lassanként megsajnálja a fiát híven szerető Pepit, akiről korábban hallani sem akart, s magához fogadja a leányának. Írásom témája szempontjából azért fontos a novella, mert középrészében, ahol az anya még csak szembesül fia fájó hiányával, ezt a hiányt a tárgyak arzenálja, hosszú felsorolás érzékelteti. „A kabátja, amelyet viselt; a cipő, amelyben járt; kalapja, amelynek karimája árnyat vetett a szemének; a szék, amelyen ült; az udvar, ahol játszott; amit kezébe fogott; amire nézett; és a levegő, az egész levegő, amelyben lebeg a hang, amit ő kimondott - az mind itt van, él és eleven, bárha senki se látja, de az anyja, az édesanyja, ő látja, érzi. Minden a világon arravaló, hogy ráemlékeztesse Pistára, a dalos, vidám, kedves fiura, akit az anyja dajkált; Pistára, ki maga volt a szeretetreméltóság, szelidség és jóság.” Sőt, magát az idős Anna-Máriát is sokkal inkább sikerül a novellának környezetével leírásával jellemezni, mint tetteivel vagy szavaival: „Ah még látom a szobáit. A hüvös, jóillatu kis alkovnit. Az ágyon stikkelt fehér gyolcstakaró; fehér lepel a kis szekrényen, mellette; a vaskereszt rajta, a gólyalábu gyertyatartó s egy ócska, mily sárga viselt kis arczkép. A rongy futószőnyeg a parányi divánig visz, amelyre ha az ember leül, gödörbe esik. A finomlábu asztalkán, a horgolt fehér takarón mindenfelé szakadozott, gyermeknek való képes könyvek. Valaki rég... rég... mennyit forgatta... És képek az asztalon, színésznők, igen kivágott ruhája, borzas fejü, merész arcú hölgyek. A parányi

²⁸ Idézet: PETELEI István, „A szigetvári vértanúk” = P. I. Összes novellái I-II., s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 424.

ebédlő mellette. Oda ki se jár. A néni oda miért járjon? A z ő kis ételét, (ülve a vastag ablak mélyén) egy asztalszegletről is elvégzi magában. Az aranyos szegélyű régi porcellán csészékben apró csecsebecsék és czifra kotillionjelvények, selyembojtu tánczrendek a piros poharakban.”²⁹ Az anya ebbe a szép nyomorúságba fogadja be a nyomorgó szépséget, Pepit: e leírás után válik igazán megérhetővé, tiszteletreméltóvá a nagylelkűsége.

Egészen másképpen használja a tárgyakkal telt leírást a *Két fehérlő* című novella. A feszes párbeszédekkel teli szövegben csak néhány hosszabb elbeszélő részt találni. A novella szerelmi háromszögtörténet, amelyben a fogadós leánya, Ilona menyegzőre készül Imre Palival. Beállít azonban a talpraesett Ráki a kisfiával, és a vőlegényt követeli, majd, hogy előcsalogassa, felgyújtja az istállót. A tüzet hamar eloltják, addigra azonban kisül, hogy a vőlegény egyúttal az ő férje. A csaló férfi megszökik, a két asszony pedig a történet végén együtt altatja a kisfiút. Ebben az ötletes és kalandos történetben Rákinak szinte nyomoznia kell a férje után, nem csoda tehát, hogy alaposan megfigyeli a fogadót. *„Az ivón kívül még két szobájuk volt. Egy kis oldalszoba, ahonnan külön ajtó nyílt a víz felé járólag, ahol egy kis istálló s egy fűrészmalom állott. Ez volt a szép szoba. Cserepes kemence a szögletében s fadiványok a fal mellett, letakarva színes szőrtakarókkal. A padlásig fölvetett ágy mellett fiókos kaszten tetején a virágos görgényi csészékkel, poharakkal. A másik szoba is az ivóból nyílt, az apja holmiival, nagy báránybőrös bundával, faragó szerszámaival.”* A leírás nyomán igazi erdélyi parasztházat láthatunk magunk előtt, ám a magyarázat egy részletének később külön jelentősége lesz. A tűz oltása közben, amikor már két dühös asszony szólongatja Imre Palit, végül meg kell állapítaniuk, hogy a férfi már nincs is az istállóban. *„A lé-levezető lyukon bujt ki, mint egy poczegér.”* – jegyzi meg az egyik szereplő – így távoztatva el a történetből mindörökre a méltatlan udvarlót.³⁰

A kötetet egy rövid, mindössze kétoldalas elbeszélés zárja, a *Kis leány baja*, amely egy boldogtalan kislány monológja anyja megromlásáról, apja megörléséről. Azonban bármilyen kis terjedelmű is az elbeszélés, s bármennyire is főleg narratív megoldásával képes megdöbbeneni az olvasót – a naiv, semmit sem értő, de minden borzalmat akkurátusan elsoroló, korán felnőtté váló kislány szólamának megtartásával –, mégis nagy szerepet kapnak benne a tárgyak, melyek mintha a népmesék jelképvilágát kapcsolnák össze a történet valós világával. Az anya először csak szép ruhákban jár, csipkét vásárol, ám aztán beszerz egy papucsot. *„Az apa mindig mondta: »Az a papucs... a papucs... csak az ne jött volna, akkor nem lett volna baj.« Mert mi mind csak csizmában jártunk s nyárba csak meztláb. S az anyám is csizmába járt örökké, hanem a nyáron papucsot vett.”* – emlékszik vissza a kis Mari, aki beszámol az elbeszélő bácsinak az esetről. Ezután egy metaforikus szójáték idézi fel az eredendő bűnt: *„A tavasszal, kiköltöztünk ide a hegybe, mert ingyen adták ott, a forrás mellett a házat; csak hogy éppen őrizze a gyümölcsöt apa. D e nem is volt gyümölcs. Hanem urak sétáltak le s fel, tudja! s anyám kiült a ház elé szépen, hajadon fővel.”* Végül a kislány elmeséli, hogyan hagyta ott őket az anyjuk: *„Nem mondta meg, hogy hova megy; csak egy estefelé bejött s kinyitotta a ládáját. Kiszedte előbb a ruháit. Van neki egy szép selyem dereka. Azt külön tette s aztán a szalagokat. De azokat is visszadobta a ládába s kiment.”* Végül – Az édes anyához hasonlóan – a tárgyak itt is a szeretett személy hiányát teszik érzékelhetővé, amikor az apa siratja a feleségét: *„Aztán egyenkint vette elé a selyem derekakat, mikor sötét este lett és a pántlikákat, és megölelte és keservesen sirt. És így kiáltott: »a topánka, a topánka, verje meg az isten.«”*

²⁹ Idézet: PETELEI István, *Az édes anya = P. I. Összes novellái I-II.*, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 430.

³⁰ Idézet: PETELEI István, *Két fehérlő = P. I. Összes novellái I-II.*, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 432-437.

A fentiekből, úgy vélem, kiválóan látszik, hogy Petelei nem egyszerűen metaforákat alkalmaz, hanem gyakorlatilag minden írását át- meg átszövik a metaforák, amelyek új és új módon járulnak hozzá a jellemzéshez, a történetészövéshez és az atmoszférateremtéshez. Ennek az írói technikának köszönhetően az olvasó előtt folyamatosan új jelentések tárulnak fel, s alapvető olvasói tapasztalattá válik a szöveg többértelműsége, amely egyszerre olvastatja magát szó szerint, allegorikusan és ténylegesen metaforikusan-retorikusan. Talán ennek is köszönhető Petelei 21. századi, szerény, de stabil sikere: a számos interpretációra alkalmas, állandóan „mozgásban lévő” szövegek megtalálják a maguk modern olvasóját, befogadját is.

Hivatkozások

- BÁRDOS Dóra, *Nők kettős tükörben: Petelei István nőalakjai = AGTEDU 2008 – Bács-Kiskun Megyei Tudományos Fórum*, Kecskemét, Kecskeméti Főiskola, 2008, II. kötet, 75-80.
- BÁRDOS Dóra, *Tér és táj Petelei István novellisztikájában = AGTEDU 2009 – Bács-Kiskun Megyei Tudományos Fórum*, Kecskemét, Kecskeméti Főiskola, 2010, 175-181.
- BISZTRAY Gyula, *Petelei István = Lobbanás az alkonyatban*, szerk. B. Gy., Bp., Szépirodalmi, 1955, 8.
- BISZTRAY Gyula, *Petelei István = Lobbanás az alkonyatban*, szerk. B. Gy., Bp., Szépirodalmi, 1955, 19-21, KOZMA Dezső, *Egy erdélyi novellista – Petelei István*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1969, 10, 14, 35, NÉMETH G. Béla, *A válságba jutott kisember írója: Petelei István = N. G. B., Századutóról – századelőről*, Bp., Magvető, 1985, 132-133, KICZENKO Judit, *Peteleit lapozgatva = Tanulmányok a XIX. század második feléről*, szerk. MEZEI József, Bp., ELTE, 1983, 115.
- BODNÁR György, *A „mese” lélekvádorlása: A modern magyar elbeszélés születése*, Bp., Szépirodalmi, 1988, 31-32, POZSVAI Györgyi, *Az újra meg újra felfedezett Petelei = Tiszatáj*, 2002/8, 118.
- POZSVAI Györgyi, *Jegyzetek = PETELEI István Válogatott művei: Őszi éjszaka*, vál. P. Gy., Bp., Anonymus, 2002, 261-263.
- POZSVAI Györgyi, *Az érzelmes-borongó alaphang: Petelei István életművének hagyománytörténete = Iskolakultúra 2001/10*, 43.
- POZSVAI Györgyi, *Az újra meg újra felfedezett Petelei = Tiszatáj*, 2002/8, 118.
- POZSVAI Györgyi, *i. m.* 111-118
- POZSVAI Györgyi, *i. m.* 107.
- POZSVAI Györgyi *i. m.* 106-107, 115-117.
- KOZMA Dezső, *Egy erdélyi novellista – Petelei István*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1969,
- POZSVAI Györgyi, *A rivalizáló rucák: Petelei István A játék című ironikus novellájáról*, A Tiszatáj Diákmelléklete, 2003. november, 4.
- TÖRÖK Zsuzsa, *Jegyzetek = PETELEI István Összes novellái I-II.*, s. a. r. T. Zs., Csokonai Könyvtár 13., Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 624-625.

Szerző

Bárdos Dóra: a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola doktorandusza – Ceglédi Kossuth Lajos Gimnázium, 2700, Cegléd, Rákóczi u. 46. E-mail: dora.bardos@gmail.com.